

Maradiság vagy „szociográfiai forradalom”?

Néhány héttel ezelőtt meglepő tapasztalattal lettem gazdagabb: egy bizonyos eseményhez illő, fordításra alkalmas riportot keresve, több bukaresti és kolozsvári folyóirat, irodalmi hetilap két évfolyamát, az 1966-os és 1967-es kollektiót néztem át — de nem akadtam e valamikor sűrűn-virágzó műfaj nyomára. A folyamatos olvasás során talán azért sem tűnt fel már előbb ez a jelenség (jelenség-hiány), mert valljuk be, rossz tapasztalatokkal emlékezetünkben, nemegyszer átlapoztunk a riport-oldalakon. Nos, ez a fajta, a napilapokból az irodalmi sajtóba belopózott, olykor még különléle díjakkal is kitüntetett riport, úgy látszik, végképp kikopott a központi, sőt vidéki irodalmi orgánumból.

A dolgok ilyenén változásába azonban nem mindenki nyugodott bele. Mert igaz ugyan, hogy e műfaj régi munkásai az utóbbi időben elég ritkán jelentkeztek az U t u n k ban, de a szerkesztőség, valamilyen erkölcsi felelősséget érezve, új lehetőségeken, korszerűbb, vonzóbb formákon gondolkozott, hogy a lap olvasóinak valóság-kapcsolata a továbbiakban se szenvedjen csorbát. Ennek a tudatos törekvésnek önmagukért beszélő bizonyítékai az egymást követő pályázatok, amelyek gáttalanul áradó anyagukkal az elmúlt évek során jórészt meghatározták a lap egészének jellegét, olykor színvonalát is. A „Hivatal—hivatás falun” című régebbi sorozat után az 1966-os riport-pályázat, a rákövetkező évben pedig a „Szülőföld” megidézését célzó felszólítás olyannyira széles visszhangra talált, hogy esetenként száznál jóval felüli pályamunka közül kellett kiválasztani a bizottság szerint díjazásra érdemeseket. Persze, hozzátartozik az igazsághoz, hogy az 1966-os riport-versenytől szinte kivétel nélkül távol maradtak az írók, de ami ennél is szembetűnőbb volt, az az eredményhirdetéskor nyolc esetből négy alkalommal szükségesnek bizonyult fenntartás: „nem hiteles dokumentáris szempontból”, „vét a dokumentáris műfaj szabályai ellen”, „kitalálásnak” vélhetik az olvasók, „ő sem gondoskodott eléggé a dokumentáris hitel biztosításáról”. Nem árt hát a statisztika mögé nézni — annál is inkább, mert például a K o r u n k hasonló indítékú, kifejezetten szociográfiai jellegű pályázatai mennyiségileg sem hozták meg a várt sikert.

Valamiféle makacs szerkesztői maradiság? Olyasminnek az erőltetése, ami fölött eljárt az idő?

Örökségünk e téren — a XX. századi irodalomtörténet iskolai oktatásának aranyalapja. A K o r u n k valóság-irodalma nemcsak mint irányzat, hanem Nagy István és Asztalos István életművében mint egyedi művészeti jelenség is győztesnek bizonyult. De ugyancsak Gaál Gábor fo-

lyóiratából ismerhették meg a magyar olvasók Geo Bogza lírai felhangú tényfeltáró írásait, és ugyanez a folyóirat adott hangot a Móricz Zsigmond nyomán induló baloldali népieknek is, ha egy egész irodalmat alakító, közvéleményformáló szociográfiák nem is itt láttak napvilágot.

Mindez ma már csupán irodalomtörténeti relikvia?

De hiszen Veres Péter éppen most jelentette meg a Falusi krónika folytatását Szülőföldem, „Hortobágy mellyéke“ címen, s Illyés Gyula is utalt rá, hogy vissza szeretne térni a Puszták Népe témájához. Budapesti, debreceni, szegedi folyóiratok a „valóság“, „haza“, „világ“ szavakat címükbe foglaló rovataikban nagyra hivatott új nemzedéket neveltek ki, s legtöbbszörnek a prózája — a Sánta Ferencé, Moldova Györgyé, Csoóri Sándoré, de a Csák Gyuláé és Galgóczi Erzsébeté is — régen meghaladta a szociográfia szakmai kereteit.

És noha igaz az, amit a bukaresti hetilapok riport-hiányáról mondtam, az elszürkült-ellaposodott írások helyét egy sokkal hatékonyabb, nagyobb visszhangú műfaj foglalta el: az ún. ankét-riport. Míg az egy-másfél évtizeddel ezelőtt jelentkezett riporterek átnyergeltek vagy átnyergelőben vannak a próza biztosabb műfajaira, az elbeszélésre, regényre — esetleg a drámára —, az olvasók új neveket tanulnak meg: elsősorban a Mihai Stoian nevét, aki a riporteri kíváncsiságot a szociográfiai mélységgel tudja összekapcsolni.

Messzibb tájakról is hasonló hírek érkeznek. Irodalmár útibeszámolójában olvasom, hogy a nyugatnémet szellemi életben nem az irodalomé, a Gruppe 47-é már a vezető szerep — a zászlót a szociológia vette át. S mint mondják, a szociológiai fakultásokra özönlenek a diákok — szükségleten felül is, nem anyagi érdekből, nem is csak divatból, hanem spontán érdeklődésből.

Világ-jelenségről van tehát szó, amit irodalmunknak is tudomásul kell vennie, különösen e hagyományok birtokában. De a szocialista irodalom lényege, a társadalmi mozgás egészében vállalt szerepe is erre kötelez. Ezért üdvözljük a Mihai Stoianéhoz hasonló kezdeményezéseket, elsősorban az Ifjúmunkás öt fiatal szerkesztőjének úttörő vállalkozását, a TÓ ÉS NÁD világát (Tusnád) feltérképező csiki szociográfiát — az irodalom felől is, noha a stílus művészi kvalitásai ellenére társadalomtudományi-publicisztikai teljesítményként értékelendő munkájuk.

De mi is a szociográfia? A valóság műfaja — mondja egy gyűjtéményes kötet kapcsán Sükösd Mihály, aki maga is az irodalom oldaláról közeledett e speciális területhez. És mégis e meghatározást így folytatja: „Ami annyit jelent, hogy »tartalma« fontosabb, mint »formája«. Mondhatni, hogy a történelmi változások, a nagy korfordulók, a társadalmi-antropológiai átrétegződések irodalma.“ Kifogásolhatja ezt a tartalom—forma szembeállítást az esztéta (Bori Imre meg is teszi), ám ha arra gondolunk, hogy „A szociográfus nem az olvasó tetszéséért száll s kora, hanem azok megnyeréséért, akik a legtöbbet tehetnek!“ (Lázár István), irodalmi közelítésünk ellenére hajlandók vagyunk Sükösd pártjára állni. Persze, annak az igénynek a fenntartásával, melyet Bori Imre a szociográfiai riport tulajdonságaiként nevez meg: szubjektív ihlet, elemző kedv, közlő módszer. Negyedikként sorolnók ide az intellektuális átélést, jóllehet részben beleértődik az első kettőbe is. Mindez együtt a mozgósító erő elengedhetetlen feltétele.

Igaztalan ilyen magas mércével közeledni az Utunk említett pályázati írásaihoz? Valószínűleg. Mégsem tehetünk mást, akkor sem, ha a felhívásokat irodalmi és nem szociográfiai szempontok szerint fogalmazták. A huszonöt-harminc évvel ezelőtti példák mellett ott vannak a közelmúltbeliek is — igényeinket nem szabad hát leszállítanunk a „Szülőföld“ elemzésekor sem.

Így nézve ez utóbbi pályázatot, meglehetősen sok megjelent munka kihull a rostán. Elsősorban a szimpla leírások, melyekből a szubjektív ihlet éppúgy hiányzik, mint az elemző kedv — marad egyedül a közlő módszer, ami azonban az irodalom peremvidékén, a hírlapi riportban is kevés. De nem lehetünk sokkal elnézőbbek a nosztalgikus ellátásokkal szemben sem (jóllehet ha számottevő alkotóval van dolgunk, az ilyen írásnak is lehet irodalomtörténeti dokumentumértéke). A hazai magyar irodalom feltétlen nyeresége viszont — még ha távol is tartja magát a szociográfiai szempontoktól — minden olyan pályamű, amely a szülőföld-idezést költészetbe emeli. (Ezt tette Palocsay Zsigmond.)

A szülőföldről azonban lényegesen újat, őszintén vallani — igaz van Veress Zoltánnak — csupán a „szülő-idő“ bevonásával lehet. A legtöbb pályázó formálisan eleget tett ennek a követelménynek, de mégiscsak a statikusság érzetét kelti az idill. „Nagy korfordulók, társadalmi-antropológiai átrétegződések“ idején két korszak mutatószámainak (különösen, ha e mutatószámok felszíniek és esetlegesek), véletlenszerűen kiválasztott tényeinek egyszerű egymás mellé állításával sem oldható meg a feladat. Az írónak funkcionálisan kell éreznie és ábrázolnia az időt — úgy, ahogy ez például Szabó Gyulának sikerült. Neki is főképpen az egyéni lét, írói alakulása tekintetében. A kérdés viszont tágabb ennél: „gyermekkoruk színterére visszatérve“ — kérdezhetjük Illyéssel — milyen rejtelmes színterre tudnak leereszkedni íróink? Az emlékezés többnyire elvezeti őket a múlt alvilágába, de vajon lejutnak-e a nagyobb közösség mélyebb televényébe? Néhány esetben erre is történt kísérlet.

Arra pedig már több jó példát is idézhetünk, hogyan találják meg — különösen a fiatalok — a kisebb közösséghez, nem annyira a tájhoz, mint inkább embereihez kapcsoló húség kifejezésének hiteles művészi módozatait. Farkas Árpád írásának nemcsak a címe (Szülőföld, lelkiismeret), hanem ez a passzusa is jellemző: „Gyökereim is nem annyira a tájba, inkább az arcokba kapaszkodnak, kötnek, s megreccsennek minden vétett mozdulatomra: őket is bántom, ha magamhoz nem vagyok következetes.“ Így vall húséget Pusztai János, Huszár Sándor, Cseke Gábor vagy Kocsis István — a tájat, a szülőföldet azonosítva embereivel.

Lényegében hasonló feladatra, a hozzá legközelebb álló figurák megjelenítésére vállalkozott Szabó Zoltán is, amikor — a „Szülőföld“-pályázaton kívül, önálló akció keretében — fellapozta az egykori „osztálykönyvet“, és két esztendő folyamán végiglátogatta volt osztálytársait. Kitűnő alkalom az irodalmi szociográfiára. Sajnos, nem az lett belőle. Külön-külön színes, hangulatos életrajzok, sikerült jellemképek (kiemelkedik közülük a „...mert mi is a nagy stika“ és A magányos ember című „osztálykönyv“), amelyek ismételten igazolják Szabó Zoltán nem közönséges írói képességeit — de együtt olvasva őket, megdöbben az egészét jellemző sivár sztereotípiá. Majd mindegyik srácról megtudjuk, hogy az iskolában helytelen volt a testtartása, hogy rendszeresen

puskázott, hogy az érettségije nehezen sikerült, hogy nem jutott be az egyetemi felvételin, hogy elvitték katonának — de hazajöve, megtalálta helyét a termelésben, a munkában. Persze, ettől még lehetne kitűnő szociográfiai riport is valamennyi, ehhez azonban az impresszionista (vagy inkább felületes, csevegő) tényrögzítésen túl az okok megkeresését vagy legalábbis a szenvedélyes kérdezést igényelnénk. Szabó Zoltán megelégszik az ilyen általánosságokkal: „Van itt elég probléma, de ne gondold, hogy az ital beszél belőlünk, rosszabbul is élhetnénk, illetve kényelmetlenebbül, de hát nem sirhatunk, ami igaz, igaz...”

Lehetetlent követelünk a húsznál több „osztálykönyv” szerzőjétől? Még csak nem is mindenképpen szociográfiát. Hanem, az írásbeliség megvalósított szintje mellett több szenvedélyt, az igazság-keresés szent dühét. Mert hol vannak innen a „nehéz emberek”? (Érdeemes idejegyezni, hogy Szabó Zoltán e sorozatának egyik darabja — s nem is éppen a legjobb — nyerte el az 1966-os riport-pályázat első díját.)

Kocsis Istvánnak már nem tehetnénk ilyen szemrehányásokat. A novelláiból és drámájából ismert konoksággal kutatja fel és kérdezi ki az Ifjú munkásban riport-füzére, az Egyéniség 1967 hőseit, és éppolyan kérlelhetetlenül néz szembe velük, mint ők a környezetükkel. Ars poeticája is, ahogy az egyéniség fogalmát meghatározza: „Egyéniség az, akinek az életében már nem meghatározó az egyéni érdek. Aki tehát képes a »könnyűt« eldobni s a »nehezebb« mellett kitartani; ha a nehezebb igazabb, szebb... Aki tehát képes legyőzni önmagában a gyengét, a gyávát, a számitót; s nem lehet képes legyőzni önmagát az, akinek nincs önálló és mély gondolkodása.” Az ilyen írás, noha műfajilag nem klasszikus irodalmi szociográfia vagy szociográfiai riport (még csak nem is ankét), nincs híjával a szubjektív ihletnek, az elemző kedvnek, a közlő módszernek — de az intellektuális átélésnek sem!

Nem véletlen ebben a futó áttekintésben bizonyos nevek szereplése. Többen e szerzők közül már „rangos irodalommal” is bizonyították rátermettségüket. És a nevek mellett már sorakoznak az újabb művek is. A lírikus Kádár János új könyvecskéje, a Fénycsók nyomában dokumentáris értékben is több, mint a „Hivatal—hivatás falun” eszmefuttatásai, Kiss János Tegnaptól holnapig című kisregénye mellé sorakozik. De Kiss János sem ült tétlen, mint ahogy Puztai János is megírta az Ösvény a világba és a Meglesett élet után az Illés szekere-n-t (egy részletét hozta az Utunk). Kocsis István erkölcsi példázataival s még néhány megjelent vagy kiadásra váró művel együtt ezek jelzik, hogy a szociográfiai látás nem csupán a szerkesztők és társadalomtudományi szakemberek: az egész irodalom ügye.

És nemcsak az irodalom jelenée — a jövőé is. Meggondolkoztató, hogy annak a jugoszláviai magyar irodalomnak a teoretikusa, amely irodalom sokszor a gyökértelen modernség útján kereste helyét a világban, Bori Imre éppen a „szociográfiai forradalomban” látja a magyarországi próza reneszánszát s a megnyíló európai távlatokat. Bizonyára igaza van. Az újabb szovjet irodalom Nyikolajevától Szolzsenyicinig, az amerikai Érik a gyümölcstől Truman Capote dokumentum-regényéig vonultatja fel az érveket. A német dokumentumdráma megújulása ugyancsak intő példa. És vajon a mai román irodalomban Marin Preda vagy D. R. Popescu nem hasonló kísérletekkel érdemelte ki bizalmunkat?

**A magyar szókészlet finnugor
elemei. I. A—Gy.**

A magyar nyelv értelmező szótára után kezdenek beérni a magyar történeti és összehasonlító nyelvtudomány eddigi legnagyobb szabású vállalkozásai is. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának I. kötetével szinte egyidejűleg jelent meg másfél évtizednyi megfeszített kollektív munka eredményeként A magyar szókészlet finnugor elemeinek I. kötete is (főszerkesztő Lakó György, szerkesztő Rédei Károly). A magyar tudományosságának e két jelentős műve kölcsönösen kiegészíti egymást: az előzőben szavaink külön életének történetét, magyar életrajzát is tüzetesen nyomon követik az első előfordulástól, az utóbbiban viszont az összehasonlításnak, a finnugor nyelvekben való előfordulás feltárásának szentelnek nagyobb teret. Lakó György előszavát részletes tájékoztatók követik a szócikkek felépítéséről, a felhasznált irodalomról. A magyar nyelv legrégebb, leggazdagabb és legjelentősebb rétege: alapszókészlete szófajtó és összehasonlító szótárának tervezett négy kötetéből az első három a biztos és lehetséges etimológiákat tartalmazza, a mai megítélés szerint téves egyeztetések cáfolatát (és a teljes mű számútatóit) pedig a negyedik közli majd. A szótár nélkülözhetetlen kézikönyv lesz a nyelvtudomány művelői számára, de pótolhatatlan segédeszköze a magyar őstörténet, néprajz és régészet szakembereinek is. (Akadémiai Kiadó, 1967.)

Szántó Miklós

Életmód, művelődés, szabad idő

A szerző a címben foglalt jelenségek vizsgálatának eredményességét kívánja fokozni, s

Anatol Lunacsarszkij az 1917-es forradalom után a szovjet kormány első közoktatásügyi népbiztosa: ezt a tisztet majdnem haláláig, 1930-ig, egyfolytában betöltötte. Hosszú időn át inkább legenda, mint történelmi személyiség és olvasott író volt sokunk számára. Emlékezesek, irodalomtörténetek szóltak Leninnel való barátságáról. Anekdotákat ismertünk róla a forradalom utáni évekből. Tudtuk, hogy hatalmas kultúrpolitikai és szervezői tevékenysége mellett drámaíró, irodalmi kritikus, zeneesztéta és esztétikus is volt. Írásaiból azonban keveset olvashattunk.

Ez az utóbbi néhány év során örvendetesen megváltozott. Megjelent irodalmi bírálatainak egy antológiája és — két testes kötetben, ha nem is teljesen, de gazdagabban — egy másik válogatás színházelméleti írásaiból és színikritikáiból.

Most pedig kritikái és esztétikai művei kilenc kötetre tervezett kiadásának már hat szép, piros műbörbe kötött impozáns köteté is itt fekszik az íróasztalon.

Ily módon — anélkül, hogy a legenda zétfoszlana, anélkül, hogy az anekdoták apokrifnek bizonyulnának — alkalom adódik arra, hogy megismerkedjünk a kultúra népbiztosának esztétikai koncepcióival, kritikai gyakorlatával, meghökentően sokoldalú kulturális és világirodalmi tájékozottságával. Azzal a valóban csodálatra méltó és egyedülálló teljesítményével is, hogy a forradalom országának mindvégig rendkívül súlyos körülményei között, az államférfi nehéz és felelősségteljes posztján, energiát és időt talált arra, hogy szépirói művét is kiteljesítse, és kritikái írásaival is részt vegyen egy új kultúra megteremtésében.

Most, amikor a marxista irodalom- és művészet-felfogás korszerű problémái világszerte előtérbe kerültek, Lunacsarszkij műveinek olvasása különösen tanulságos. Sok minden, amit róla tudunk, egészen más megvilágításba került. Például Lenin közismerten klasszikus izlésével szemben Lunacsarszkij „modernizmusa” mint konfliktusaik feltételezett forrása a szövegek fényében nem tűnik ugyan el, a legendák nem cáfolódnak. Csakhogy Lunacsarszkij, a kiscsrletezők mentora, ezt a feladatát nem saját izlése, saját alkotói krédója alapján vállalta, hanem esztétikai pluralizmusából kiindulva.

Mint Gramsci, Lunacsarszkij is mindinkább mint az alkotó, minden szűkkeblűségtől mentes s ugyanakkor elvileg szilárd marxista gondolkodó jelenik meg előttünk. A Lafargue, Mehring, Dobrogeanu-Gherea és Plehanov képviselte első marxista kritikus-nemzedék művét folytatta, és ki is teljesítette, kortársai közül talán a leggazdagabban és legsokoldalúbban.

Azok az emlékezesek, amelyek Lenin és Lunacsarszkij barátságát mélynek és őszintének mutatták, s ugyanakkor együttműködésüket távolról sem

„konfliktusmentes“ megvilágításban örökítették meg, igazolódnak és magyarázatot kapnak Lunacsarszkij tanulmányainak és kritikáinak olvasása során.

Marxista esztétikai és kritikusi tevékenysége már jóval a forradalom előtt megkezdődött. A filozófiában, a *Materializmus és empiriokriticismus* megírása idején Lenin bírálta Lunacsarszkijt is, mint olyan gondolkodót, aki engedményeket tett a neopozitivizmusnak, a következetes dialektikus materializmus kárára. Lunacsarszkij, a kritikus — anélkül, hogy mentes lett volna tévedésektől és ingadozástól — mindvégig jó úton haladt. Ugyanis két irányban küzdött következetesen, szilárdan és ugyanakkor mély emberi tapintattal. Az első marxista kritikusok példáját követve az orosz és a világirodalmi hagyományt marxista megvilágításban, az új szocialista kultúra kincsévé, alkotó részévé akarta tenni, mintegy beleépítve e kultúra alapjaiba mindazt, amit irodalomban, művészetekben az emberiség korábban megteremtett.

Lunacsarszkij másik nagy problémája az volt, hogyan segítse, támogassa a születő, az új szocialista kultúra, irodalom, művészet kivirágzását. Közös platformra harcolt a XX. század elejének különböző művészeti világtájjairól jövő írók és művészek között, a forradalom. a művelődés, a szocialista embernevelés szolgálatában.

Szindarabjai az alkotó gyakorlatban, esztétikai munkái a teóriában mutatják, hogy jómagát tehetsége, izlése, vonzalmái, akárcsak Lenint, a nagy realista hagyomány hívévé tették. Nem lehetett volna igazi népbiztosa a kultúrának és a művészeteknek, ha nem lett volna központi probléma számára az, hogy a múlt és a jelen művészetét minél közelebb hozza a néphez.

Ezek a szilárd elvek azonban Lunacsarszkij gyakorlatában nem vezettek merevséghez és kizárólagossághoz. Innen van az, hogy a legendák, nem indokolatlanul — plusz vagy minusz előjellel — a modern, kísérletező, formabontó költői, zenei, színházi törekvések védelmezőjének a szerepét tulajdonítják neki a forradalom utáni majd másfél évtized Oroszországában.

Lunacsarszkij kritikusi tevékenységének súlypontja természetesen a klasszikus orosz irodalomra és a fiatal szovjet irodalom műveire esett. De mindvégig éber figyelemmel követte a korabeli világművészetet és a világirodalom újabb és újabb fejleményeit. Kezdeményezte és támogatta a kor legjobb műveinek orosz nyelvre való fordítását, kiadását. Tudta, kritikusi gyakorlatában és elméleti tevékenységében hirdette azt, hogy a szocialista kultúrának szövetségese — a legkövetlenebb szövetségese: a külföld forradalmi irodalma mellett — minden, ami új és valóban érték. E szempontból és különösen mai szemmel nézve, milyen jellemző és talán egyenesen egész tartását jelképezi az, hogy összegyűjtött műveinek a külföldi irodalmakról szóló kötetében az utolsó írás, egyben Lunacsarszkijnek egyik legutolsó irodalmi állásfoglalása, az az előszó, amit Proust *Az eltűnt idő nyomában* című művének orosz kiadásához írt.

Csehi Gyula

téka

a kutatási technika fejlesztéséhez nyújt hasznos adalékokat. Az életmód, művelődés és a szabad idő fogalmainak általános meghatározását adja, melyet a már kidolgozott operacionális fogalmi rendszer alkalmazása követ két lakótelepi mikrocsoport összehasonlító életmód-vizsgálata révén. A vizsgált tematikát a létfenntartáshoz feltétlenül szükséges gazdasági, társadalmi, fiziológiai elfoglaltságok idején fellmaradó szabad idő köré csoportosítja. Az elméletileg tisztázott, konkrét szociológiai felmérések alkalmával is használható kategóriák kidolgozásával és az alkalmazási mintával egybekapcsolt értékes kézikönyv. (Akadémiai Kiadó, 1967.)

Szabó Attila

A természet időjelzése

A Gyöz a tudomány-sorozat új kézikönyvvel gyarapodott: a gyakorlati meteorológiai népszerű tolmácsolása hozzásegíti az olvasót ahhoz, hogy a meteorológiai jelenségeket összefüggésükben, alakulásukban, fejlődésükben ismerje meg. Naponta érdeklődünk a várható időjárás felől, aggodó pilantásokkal követjük a tornyosuló felhőket, a szeleket kémleljük vagy a naplementét bámuljuk, miközben a vasárnapi túránkra gondolunk. A szerző ilyen esetekben ohajt segíteni, amikor az időjárás jelenségeit tudományosan magyarázza, felhasználva a természetbúvárok sokévi tapasztalatait, a nép évszázados természetmegfigyeléseit, szellemes megjegyzéseit. Ismerteti az időjós növények és állatok gyakorlati hasznát, valamint az időérzékeny ember viselkedését, hangulatát a különböző meteorológiai tényezők hatására. Egyszerű, érthető ábrák, meteorológiai térképészletek segítik a könnyebb megértést. (Ifjúsági Könyvkiadó, 1967.)